

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA JA EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

ODÜSSEUSE MAALETULEK

Mõtteid Karl Ristikivist

TIIT ALEKSEJEV

*Muutub kõik, mis elab. Ainult surnud ei muutu enam.
Sellepärast tõmbabki meid kaugel minevik,
et leida sealt midagi, mis on püsiv.*

Rooma päevik, 1976, lk 16.

Ristikivi juubeliaasta hakkab ümber saama, on peetud sümposioone ja lausunud tooste. Sademel on olnud aega settida ning võib öelda, et vaikne Solna haigekassa ametnik oli paguluse väljapaistvaim romaani-kirjanik. Kõige kaugemale rännanud eesti autor, seda nii ajas ja ruumis. Liigsesse sentimentaalsusesse laskumata: ma ei ole kindel, et Ristikivi looming kujutaks endast fuugakunsti või kirjanduslikku katedraali, mille iga kivi on ettemääratud kohal ja mille varjatud tähendus pühendunuile ilmsiks tuleb. Ei ole mina ka säärase kiviloendamise asjatundja. Kavatsen seetõttu lihtsalt jagada ühe lugeja mõtteid ja muljeid, kes on kõigile teistele žanridele just ajaloolist romaani eelistanud.

Esimene emotsioon, mis Ristikivi lugemisest meenub, on pettumus. Võimalik, et ajalootudengi ootused olid liiga suured, liiga palju oli sellest pagulasest räägitud. „Viimsest linnast” jäid meelde Akkoni kirjeldused ja „Lohe hammastest” stseen, kus surnukehad Jan Bleisi üleujutatud õunaaias ringi triivivad. Autori stiil tundus samuti elutuna, vaigse triivimisena. Oma

osa oli siin ilmselt 1980. aastate lõpu üldises kärsituses. Ei olnud Ristikivi ega ajaloolise romaani aeg, olevik oli liiga kiires muutumises.

Seejärel tuli „Rooma päevik” ja hämmastus selle teose üleminekutest. Uni/ärkvelolek, ajalugu/fiktsioon, reaalne linn/imaginaarne linn ja neid paare on veel. Ning muidugi Rooma ise, Ristikivi kordab siin Akkoni loo saavutust ja näitab, kuidas on võimalik ammukadunud võõras linn kohalolevaks kirjutada. Aga oma ja võõras on samuti segunenud ning sellest põhjalikumalt allpool.

„Rooma päeviku” Kaspar von Schmerzburgis tuleb esile Ristikivi tumedam tahk, midagi, mis teda üle piiride tõmbab. Sarnaselt „Nõiduse õpilase” Johannes Faberile (ja nende kahe romaani kokkulangevused ei ole ainult nimedes), kellele see lõpuks saatuslikuks saab. Ristikivile muidugi ei saa, aga metafüüsikut on temas tublisti. Ja müstikut. See eristab teda kodumaistest autoritest, kes – Arvo Valton ehk välja arvatud – järgivad ajaloolise romaani ratsionaalset rada. Ristikivi astub sellelt aga tihti kõrvale.

Mis viib mõtted järgmise teema juurde: kellega teda võrrelda? Eesti kirjandusest jääb väheks, vaevalt et kirjanik sealt erilisi eeskujusid leidiski. Märksa lihtsam oleks Ristikivi paigutada Marguerite Yourcenari, Alfred Duggani, John Cowper Powyse või siis Mary Renault’ kõrvale. Millegipärast seostub ta kõige enam burgundia kirjaniku Henri Vincenot’ga, kelle tuntumaks romaaniks on „Compostelle’i tähed”. Viimast aluseks võttes kirjutab Ken Follett oma „Maa sambad”. Vincenot on Follettist kordades üle, sest ta on põhjalikum ja autentsem ning üritab mõista, mis see on, mida ta teeb, ja seepärast ei tunne teda väljaspool Prantsusmaad suurt keegi. See ongi Ristikivi tee, teinekord ei ole asi ainult keelepiirides. Ja Ristikivil oli õnne, et ta sattus keskkonda, kus kirjastajad teda toetasid ja mõistsid. Prantslase või isegi rootslasena oleks tal oma käsikirju märksa raskem olnud läbi suruda. See kõik ei vähenda Ristikivi tähendust ja väärtust. Aga asi selles ongi, et ta esindab ajaloolise romaani tippu, mille ümber on õhk küllaltki hõre. Ja neid, kes vaevuvad nii kõrgele ronima, ei ole palju. Enn Nõu sõnadega: Ristikivi raamatuid ostsid paljud, aga lugesid vähesed.

Siinkohal on huvitav märkida, et juubeliaastal ilmus Ristikivi kirjanduslikust loomingust ainult üks teos, kahest kuuldemängust koosnev Loomingu Raamatukogu topeltnumber. 100. sünniaastapäev oleks olnud hea põhjus kordustrukkideks – Eesti Raamatu omaaegsete väljaannete font ja küljendus on niivõrd kohutavad, et pakuvad juba bibliofiilset huvi – ja miks mitte ka kogutud teosteks. Aga ilmumata need jäid. Kas on põhjuseks toimetajate hõivatus? Kultuuriametnike laiskus? Või ehk müügiosakondade jäine mateemaatika: Ristikivi ei loeta. Kindlasti loetakse teda vähem kui Massimo Manfredit. Aga Ristikivi kestab veel ka siis, kui see mees on ammu unustatud. Ajalooliste romaanide paradoks: suurem osa neist vananeb kiiremini kui ülejäänud proosa, aga mõned keelduvad lahkumast. Peavad ajale vastu. Ristikivi looming on aastate möödudes ainult lähedasemaks muutunud. Ja kõik-sugu segavat ballasti on ta ümbert ära langenud. Tänapäeval on juba raske mõista, et üldajaloost ammutav romaan, mis on iseenesest küllaltki traditsiooniline žanr, tähendas Ristikivi lähikonnas vastuvoolu minekut. Ekstsentrist ja arusaamatut harrastust, mida autorile tihti pahaks pandi. Nagu võib lugeda „Päevaraamatu” sissekandest, kus üks rahvuskaaslane teda „vana

prahi” kirjutamises süüdistab, selle asemel et eestluse põletavatele teemadele keskenduda.

Säärased süüdistused tegid Ristikivile haiget – millisele autorile ei teeks – ja ta püüdis vähemalt iseenda jaoks lahti mõtestada, miks ta pilgu ikkagi mineviku poole pööras. Vastava lõigu leiame „Lohe hammastest”: „„Ma olen siin,” näis Joaquim Barrera ütlevat. „Olen siin, kus oled sina ja kõik teised. Olen niisama abitu ja otsija. Kui ma olen läinud tagasi kaugele minevikku, siis ainult selleks, et otsida. Et ma vahel õnnekombel leiaksin sealt tee alguse ja seda teed käies võiksin paremini mõista, kus me praegu oleme”” (Lohe hambad. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1970, lk 167). Tee algus, mis peaks justkui andma võtme sellele, kus me praegu oleme, on üks Ristikivi loomingu läbivaid motiive. Ainult see alguspunkt on kadunud, nii nagu see Hårsfjärdeni tsükli esile tuleb:

*Aga ma tean, et kaotasin käest
tee juba enam kui ammu.*

(Inimese teekond. Tallinn: Eesti Raamat, 1990, lk 39.)

Aga mis siis, kui see müstiline „tee algus” õnnestuks üles leida? Oleksime me kuidagi targemad? Kahtlen selles. Nagu ka selles, et minevik eksisteerib selleks, et me sealt õppida võiksime. Samuti ei saa ajaloolise romaani eesmärgiks olla lugejat kasvatada või harida, tegemist ei ole õppekirjandusega. Ajalooline romaan on kas kirjandus või ei ole ta midagi. Ristikivi romaanid on hea kirjandus ja see, et nende kirjapanemise aeg on meile võõraks jäämas, muudab üldpilti ainult selgemaks.

Meenub Harold Bloomi väide ühe varauusaegse inglise kirjaniku kohta: ainuke erinevus tema ja meie vahel seisneb selles, et ta teadis midagi sellist, mida meie veel ei tea. Mõtlesin neile sõnadele, kui lugesin üle „Mõrsjalinikut”, kus räägitakse keskaegse majandusbuumi aegsetest sienalastest: kallid riided, aga odav hing. Katkuajal tuleb muidugi rihma pingutada, aga siis saabub järjekordne kevad ja võib uuesti käega lüüa. *Che la festa cominci!*

Ristikivi isamaatus kui arusaamatus, kui Cornelius Hasselblatti tsiteerida... Võib-olla ei olegi asi isamaatuses. Pigem kodutuses. Kohanematuses. Sellega kaasnevas nostalgias, *nostos*’es (kr νόστος), koduigatsuses. „Inimese teekonnast” jookseb läbi neeme tipul oleva murdunud aeru kujund, millega on seostatud Odüsseus, kellel Ristikivi käsib naerda, ning ega riim teist võimalust annagi. Tegelikult Laertese poeg nuttis, nii nagu võib lugeda „Odüsseia” neljandas laulus, stseenis, kus nümf kangelase juurde ruttab:

*...Ta leidis rannikul istumas selle ja kurtmas; veelgi ei lõppend
silmist tal veed. Kodumaad tagasi leinates, tal elu armas
tilgati käest ära voolas. Ei nümf enam meeldinud talle.*

(Odüsseia V, 150–154. Tõlkinud August Annist.

Tallinn: Eesti Raamat, 1963.)

Milline oleks võinud olla Odüsseuse päevaraamat? Pisaratest niisutatud pärgamendirull täis kurtmist selle üle, kuidas laevamehed teda ei mõista?

Kalypso tüütud nõudmised... Alkinoosi lõputud dineed.... faiaakide pallimängud... Väliselt jäi Odüsseus muidugi džentelmeniks, südamlikuks ja diskreetseks inimeseks, kel oli kaaslastele alati mõni julgustav sõna öelda, kes naeratas ja vastas, kui küsiti. Aga see, mis ta sisimas toimus... Naermagi puhkeb sangar alles Penelope kosilasi vibuga lastes:

*...Ja rõõmsaks sai seda kuuldes Odüsseus,
nii nagu Zeusi kõuest; ta teadis, et käes tasutund on.*

(Odüsseia XX, 120–121.)

Selleks hetkeks oli ta tõepoolest koju jõudnud.

Kohanematusel on omad plussid. Ristikivi enda sõnadega: võõrad paigad ja võõrad nimed saavad omaks ja uuesti võõraks. Need on olulised read. Autorile visatud etteheide „mis on meil sellega ühist?” mõjub selles kontekstis eriti kohatuna. Mis on ühist Egiptuse Araabia Vabariigis elaval moslemil ja Vana Riigi aegsel preestril? Või siis muistsel etruskil ja tänapäeva firenzelasel? Kohaühtsus? Õige, keskkond vermib. Aga ajaloolised maastikud kantakse laiali, need võivad paarisaja aastaga tundmatuseni muutuda. Või muudetakse need pseudohistoristlikeks, mis on veelgi eksitavam. Ühtsus põhineb veendumusel: see on minu (aja)lugu, see puudutab mind.

Püüd minevikuvarje elustada, samal ajal endale selgelt aru andes, et isegi sajanditagust ajavahemikku ei ole enam võimalik autentselt taastada (seda kas või kasutatava ja/või kirjeldatava keele seisukohalt), võib tõepoolest arusaamatu ettevõtmisena tunduda. Aga kui unustada kogu see autentsuse needus ja lihtsalt otsida minevikust lugusid, mis on ajas kristalliseerunud, millele aeg on selguse ja teravuse andnud? Kummalisel kombel on usutavus siis järsku kohal. Ja lugeja tunneb: tõepoolest, nii see võiski olla... See on trikk, mis Ristikivil korda läheb. Jänes, mille ta kübarast välja tõmbab.

Mõtlesin „Põleva lipu” Konradini ja Hofenstaufenite vapil oleva kolme leopardi peale, kui sai sügisel koos Sinijärve, Hargla ja Kännapiga raamatukogudes kohtumistel käidud. Kui korraga saabus äratundmine, et algupärase proosa kriitiline piir on kätte jõudmas. Pärast seda kaotab asi mõtte, nii nagu juhtus Eesti Kirjanike Kooperatiiviga, kellega Ristikivi koostööd tegi. Ja puudub vajadus sellel peatuda, sest kirjarahvas teab niigi ja ükski reaalspoliitik seda artiklit ei loe. Ja kui loekski, mida oleks meil teineteisele öelda? Peale verbaalse toetuse – siin see on. Lipp, lehvi, rist, kõrgu, leopard, mõirga, anžuulast, mõök, löö! Too õnne rahvale, me tubli töö!

Aga nagu ütles Rein Sepp: Beowulfi ajad olid hullemad. Nii et hoidkem lippu kõrgel või seda murdunud puutükki, mille Odüsseus neeme tipus maasse torkas. Ja kas ei ole neis Ristikivi värsiridades peen vihje Longfellow’ poeemile, kus on juttu luuletajast, kes otsib mererannal oma oopusele sobivaid lõppsõnu, *some sweet Amen*. Ja siis leiab ta murdunud aeru, millele on kraabitud üldteada kiri, ja heidab sulle merre. Sest tal ei ole enam midagi kirjutada või öelda. Siis on naer pigem kergenduseks.